

Бродовська І. В.

аспірант

Класичного приватного університету

Brodovskaya I. V.

Postgraduate Student

Classic Private University

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ В РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Розглянуто глобальні проблеми сучасності; проаналізовано екологічний стан природних систем на початку III тисячоліття; виявлено особливості політичного контексту екологічної проблеми; визначено місце й специфіку екологічної безпеки в системі національної безпеки; обґрунтовано необхідність зміни політичних пріоритетів у розв'язанні екологічних проблем.

Ключові слова: екологія, національна безпека, екологічні проблеми, екологічна політика, експертиза, небезпека, загрози.

Вступ. У процесі забезпечення сталого розвитку нашої держави неможливо ігнорувати такі об'єктивні чинники, як вичерпаність природних ресурсів, уразливість навколишнього середовища, зниження рівня екологічної стійкості та ресурсного потенціалу довкілля, межі його екологічної опірності до негативних антропогенних дій. На міжнародному рівні світовою спільнотою актуалізуються загрози глобального виміру, зокрема, проблеми кліматичних змін.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати державні екологічні пріоритети в системі національної безпеки.

Результати. З огляду на вищезазначений спектр проблем стає очевидним, що глобальні ризики і загрози природного характеру вимагають нових підходів у розробленні стратегії безпеки та доповнення новим змістом визначення безпеки.

Беручи до уваги важливість і значущість основних напрямів національної безпеки як фундаментальної основи державотворення стає очевидною необхідність актуалізувати чинники, що визначаються в сучасних умовах, як нові виклики і загрози.

Протягом тривалого часу національна безпека визначалась як достатня захищеність від можливості зовнішнього, силового втручання однієї держави у справи іншої. У сучасних умовах сформувались нетрадиційні чинники, які суттєво впливають на стан національної безпеки і яким дуже важко протидіяти, насамперед, – це інтенсивне забруднення навколишнього середовища та порушення рівноваги в екосистемах. Екологічна складова національної безпеки є комплексною проблемою і стосується, в першу чергу, економіки країни та її соціальної сфери. Від екологічного фактора залежить конкурентоспроможність країни, адже катастрофи техногенного характеру здатні знизити, а в деяких випадках зрівнювати економічні здобутки та унеможливити повноцінний розвиток окремої галузі. Кліматичні зміни, викликані антропогенним навантаженням на природне середовище (посухи, кислотні дощі) призводять до погіршення умов для ведення сільського господарства. Окрім того, нерациональне використання та виснаження ресурсів ставлять країну у залежну позицію від зовнішніх чинників, що виявляється ризиком для національного суверенітету.

Для сучасних міжнародних відносин стає все більш характерним зростання усвідомлення серйозного характеру викликів, пов'язаних із глобальною зміною клімату, а також необхідності консолідованих зусиль для забезпе-

чення від ризиків кліматичного процесу. Цілий ряд важливих політичних подій 2007 – початку 2008 рр. свідчить про те, що світова спільнота актуалізує питання глобальної екологічної безпеки, ставить проблеми зміни клімату на одне з перших місць у міжнародному порядку денному. Проблеми, пов'язані з кліматичними змінами, стали ключовими пунктами на зустрічах високого рівня: саміту “Великої вісімки”, Ради Безпеки ООН, 62-ої сесії Генеральної Асамблеї ООН, у ході Всесвітнього економічного форуму. Кульмінаційним моментом у міжнародній дискусії з проблем зміни клімату стала Балійська конференція (грудень 2007 р.), на якій було прийнято рішення з необхідності розпочати егідою ООН роботу над угодою, яка мала б замінити Кіотський протокол після завершення терміну його дії у 2012 р. [3].

У Законі України “Про основи національної безпеки” серед загроз національним інтересам і національній безпеці визначені такі чинники:

- антропогенне порушення й техногенна переважаність території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- нерациональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних;
- погіршення стану водних басейнів;
- неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів та біотехнологій.

Виходячи із вищезазначеного, вивчення сучасних загроз глобального характеру, напрямів їх подолання, формування адекватних вимог до розроблення програм національного розвитку є актуальною темою дослідження в контексті формування відповідної прогнозованої стратегії держави і можливостей практичної її реалізації.

Зміна клімату у глобальному вимірі – одна з найгостріших екологічних проблем, які стоять перед людством. Наведені у IV оціночній доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (ІРСС) наукові дані остаточно підтверджують реальність глобального потепління, зумовленого діяльністю людини.

Багаторічні моніторинги численних дослідницьких центрів виявляють яскраво виражену тенденцію до підвищення середньорічної температури. Протягом ХХ ст. середня температура на планеті підвищилася на 0,6 градуса за Цельсієм. Відповідно до прогнозів провідних міжнародних наукових центрів з дослідження клімату, у цьому столітті температура підвищиться на 2–5 градусів. Такі темпи глобального потепління спричинять серйозні кліматичні зміни, і різні екосистеми опиняться під загрозою зникнення. Більшість фахівців пов'язує це явище із використанням значних обсягів вичерпаного палива та підвищенням у атмосфері концентрації газів, що прийнято називати парниковими. Ключовим показником глобального потепління є швидкість танення льодовиків. На сьогодні цей процес є безпрецедентним за своїми темпами: за даними ООН, за останні 20 років ХХ ст. середньорічне танення льодовиків становило 0,3 метра, досягнувши у 2000 р. 0,5 метра, а тепер прискорилося до 1,5 метра на рік. Найінтенсивніші процеси танення відмічені у Європі, при сучасних темпах потепління клімату прогнозується майже повне зникнення льоду в районі Гіма-лайських гір, що є критичним для життя мільярдів жителів Азії. Велике занепокоєння світової спільноти викликає дедалі менш передбачуваний характер кліматичних змін. Незважаючи на те, що температурна крива йде вгору, однак прогнозуються значні відхилення від неї, викликані зміною температури та інтенсивності океанічних течій.

Втрата кліматичної стабільності призводить до просування кордонів географічних зон на північ, взаємопроникнення локальних екосистем із появою раніше не властивих ним видів флори і фауни, що врешті-решт може призвести до порушення цілісності та розбалансування всієї біосистеми.

Такі умови збільшують загрозу поширення раніше не відомих захворювань. У результаті порушення екосистем людству загрожує поширення нових агресивних штамів вірусів. За даними Всесвітньої організації здоров'я, у ХХ ст. ідентифіковано 40 нових небезпечних інфекцій, збудники яких походять переважно із тропічних зон.

Зміна природних і кліматичних умов призводить до наслідків суспільно-політичного характеру [2].

1. Кліматичні мутації становлять загрозу, перш за все, для спільнот, нездатних подолати неминучі наслідки природних процесів – різке зменшення сільськогосподарських угідь, водних і харчових ресурсів. Існує велика ймовірність, що такі чинники можуть стати причиною міжнародних конфліктів (прикладом цього був геноцид у Дарфурі (Судан). За даними британської організації з кліматичних досліджень International Alert, під загрозою може опинитися мирне життя 3,9 із 6,6 млрд населення планети. Прогнозується, що силові конфлікти охоплять, у першу чергу, Іран, Ірак, Пакистан, Сирію. У другу групу країн, у яких кліматичні зміни призведуть до політичної нестабільності без ризику виникнення силових конфліктів потрапляють Україна, Росія, Білорусь, Казахстан, Туреччина, Бразилія, Мексика та інші.

2. Глобальні зміни клімату, вірогідно, спровокують міграційний тиск на європейські території з помірним кліматом з боку країн Центральної Азії, Китаю, Індії. Зі зменшенням придатності середовища для проживання населення критичних територій міграційні потоки, як усередині держав, так і у міжнаціональному масштабі, будуть лише зростати. За оцінками спеціалістів, на сьогодні більше 430 млн людей страждають від дефіциту питної води і ця тенденція має висхідну динаміку. Прогнозується, що в результаті глобального потепління більше 300 млн населення берегових зон стануть екологічними

біженцями, а 2 млрд жителів планети страждатимуть від нестачі питної води.

3. Боротьба за світові ресурси. На сучасному етапі виникає загострення міжнародного протистояння за право володіння багатими мінеральними ресурсами неосвоєних територій. Наприкінці 2007 р. держави, чия берегова зона межує з Арктичною зоною (Росія, Данія, Канада, Норвегія) ініціювали картографічні дослідження в районі Північно-Льодовитого океану з метою обґрунтування прав на океанічний шельф, багатий вуглеводнем. Невирішені юридичні питання статусу Арктики викликають гостру політичну дискусію міжнародного рівня із взаємними претензіями та обвинуваченнями. Російський проект передбачає отримання наукових даних щодо підтвердження права закріпити за собою більше 1 млн км² океанічного простору. США виступають із готовністю ратифікувати Конвенцію ООН з морського права, що дає їм можливість претендувати на розширення континентального шельфу до 1000 км у Північно-Льодовитому океані. Геологічні дані свідчать про наявність значних, близько 25% від загальносвітових, запасів нафти та газу під морським дном в Арктиці. За ліцензії на видобування корисних копалин змагаються компанії Shell, ConocoPhillips, StatoilHydro, Repsol. Проте експерти з екологічних організацій уже сьогодні попереджають про віддалену катастрофу в разі початку розроблення родовищ, через неефективність сучасних технологій попередження нафтових розливів.

4. Екологічні проблеми поступово стають джерелом ускладнення міждержавних відносин (невизначеність ступеня відповідальності Російської Федерації за забруднення акваторії Керченської протоки). До ризиків міжнародного характеру слід віднести можливість навмисної екологічної агресії – екотероризму. У цьому аспекті екобезпека стає чинником розвитку безпекової кооперації щодо гарантування безпеки на міжнародному рівні.

В Україні представлено широкий спектр екологічних проблем: радіаційне забруднення, шкідливі викиди промислових підприємств в атмосферу і водойми, перенасиченість полігонів побутових відходів.

Аналіз надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру свідчить, що ризик їх виникнення безпосередньо залежить від антропогенного впливу на екосистему. Так, повені у Закарпатті та Миколаївській області, зсуви ґрунтів на високоурбанізованих територіях та місцях видобування корисних копалин, посилення техногенної сейсмічності у різних географічних територіях свідчать про прямий чи опосередкований зв'язок цих явищ з господарською діяльністю людини. А екологічне забруднення Керченської протоки виявилось результатом ігнорування природного чинника у дотриманні вимог безпеки судноплавства.

До внутрішніх екологічних ризиків і загроз належать такі [2].

1. Наслідки аварії на ЧАЕС.

Перспективи вирішення чорнобильської проблеми пов'язані із внутрішньо- та зовнішньополітичними аспектами.

Внутрішні аспекти: в основі питання реабілітації та адаптації вражених територій, прогнозів щодо їх придатності для проживання та відновлення інфраструктури є проблема невідповідності радіологічним нормативам наявної ситуації забруднення на територіях, прилеглих до ЧАЕС. Так, Міністерство охорони навколишнього середовища на основі проведеної державної експертизи дало негативну оцінку можливості спорудження в Чорнобильській зоні централізованого сховища для відпрацьованого

ядерного палива. Українські екологи заявляють про відсутність дієвих гарантій радіаційної безпеки. Беручи до уваги заяви Президента України про перспективи перетворення Чорнобильської зони на екологічно чисту територію, фахівці стверджують, що спорудження такого об'єкта в зоні відчуження перекреслить наміри проекту з реабілітації території.

Міжнародні аспекти пов'язані із перспективами розвитку атомної енергетики та необхідністю зниження залежності від сировинних джерел, безпековими питаннями цієї галузі та проблемами впливу малих доз радіації на людей та навколишнє середовище. У цьому сенсі вартим уваги є контекст останніх звітів експертів МАГАТЕ, ООН, ВОЗ, у яких поставлено під сумнів катастрофічність наслідків Чорнобильської аварії для життя населення забруднених територій, увага акцентується лише на психологічному факторі (стрес, радіофобія), а не на медичних та соціальних наслідках. Проте, у колах українських експертів, які не були допущені до участі в цих дослідженнях, існує протилежне ставлення до характеру проблеми. Слід зазначити, що між МАГАТЕ та ВОЗ укладено договір про нерозповсюдження даних про наслідки аварій на АЕС на здоров'я людей, якщо ці дані суперечтимуть інтересам МАГАТЕ. Існує велика вірогідність, що такі заяви міжнародних експертів можуть вплинути на фінансові зобов'язання західних партнерів щодо подолання наслідків аварії. Як наслідок, це поставить Україну перед необхідністю вирішувати ці проблеми самотужки. Отже, наша держава, яка має кризовий досвід подолання найбільш потужної техногенної катастрофи, не може залишатись осторонь від процесів вироблення адекватних позицій міжнародного експертного товариства та світової спільноти щодо цієї проблематики.

2. Природні впливи та зміна клімату.

На думку українських екологів, найбільш уразливими від впливу глобального потепління є акваторії українських водойм: зниження рівня води у Дніпрі призведе до виникнення проблем із водопостачанням, обмежить експлуатацію цієї водної артерії, зменшиться потужність дніпровських ГЕС. Підвищення рівня Чорного моря становить ризик деградації дельт Дніпра, Дунаю і Дністра. Слід зазначити, що в експертній площині існують протилежні, критичні висновки щодо проблеми глобального потепління. Деякі науковці, зокрема Дж. Колеман, засновник загальнонаціонального каналу США The Weather, підтримують погляд, що наукові дані про кліматичні ефекти скоріше створюють ілюзію глобальної небезпеки. В цьому аспекті Україні у плануванні та втіленні національних програм слід зосереджуватись на даних наукових досліджень, неупереджених експертних висновках. Під впливом глобального потепління в українському аграрному секторі вже назріло питання адаптації до нових кліматичних умов. Так, за даними Інституту землеробства, оптимальні періоди посіву озимих змістилися з кінця серпня на середину вересня, це, вірогідно, вимагатиме впровадження нового агрокліматичного районування та оптимізації посівних площ.

3. Зникнення та знищення унікальних екосистем – екоцид – явище, яке часто стає наслідком катастроф природного і техногенного характеру, нищівної діяльності людини. Російське відділення Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) прогнозує, що для відновлення екологічної системи Керченської протоки, яка сильно постраждала від розливу нафтопродуктів під час штормів у листопаді 2007 р., знадобиться більше 10 років. Ризик природної нестабільності становлять пласти мазуту, що періодично підіймаються на поверхню. Українські екологи висту-

пають за надання цій катастрофі статусу загальнонаціональної, враховуючи її наслідки та масштаби.

Серед європейських держав в Україні найвищий рівень вирубки лісів.

Цілющі соляні озера Криму зникають, майже половину з них знищено: вода в озерах стає прісною, до них скидаються побутові та промислові відходи.

4. Із питанням національної безпеки та фізичного існування населення України тісно пов'язана проблема розповсюдження генетично модифікованих організмів (далі – ГМО). Дослідження американських учених доводять мутаційний вплив цієї продукції на живу природу, оскільки під впливом самозапилення відбуваються зміни ланцюгів ДНК аутентичних видів флори, що є потенційною загрозою виникнення незворотних змін в екосистемах, скорочення біологічного різноманіття. За висновками науковців, злакові рослини зовсім беззахисні перед біологічним вторгненням. Особливе занепокоєння викликають лікарські рослини, які вирощують з метою виготовлення ліків і до яких теж застосовують ці технології. На думку фахівців НАН України, ГМО мають гени резистентності/стійкості до антибіотиків, які в подальшому впливають на спадковість. Окрім цього, такі продукти порушують безпеку харчового ланцюга. Сучасна реальність полягає в тому, що наразі не існує надійних методів визначення наслідків розповсюдження ГМО та їх продуктів для природи й людини. Багато ефектів ГМО проявляється лише через покоління. На європейських ринках високий попит саме на екологічно чисту продукцію, в країнах ЄС намагаються знизити вміст ГМО з 0,9 до 0,5%, у Франції до 0,1%, деякі, зокрема Німеччина, з 2008 р. оголосили свою територію “вільною від ГМО”.

Безпосередню загрозу здоров'ю населення становить також широке використання в народному господарстві шкідливих хімічних сполук, передусім пестицидів, погане очищення водних стоків. Протягом тривалого часу існувала тенденція використання значної кількості мінеральних добрив у сільському господарстві України, як наслідок, харчові продукти містять високі показники вмісту нітратів.

Висновки. Екологічна безпека є багатокомпонентною галуззю і потребує посиленої уваги при визначенні її місця в системі пріоритетів національної безпеки.

Стає очевидним, що стабільний розвиток нашої держави має бути забезпечений на основі пріоритетного врахування екологічного чинника. Нагальною необхідністю є кардинальні економічні реформи з урахуванням принципів сталого розвитку. Нові підходи мають передбачати необхідність об'єднання економічної ефективності й ресурсно-екологічної збалансованості. Україна повинна виявити здатність переходу до екологічно орієнтованої моделі ринкової економіки.

Концептуальні засади екологічної політики України сформульовані в документі “Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки”, затвердженому Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України від 16 січня 2008 р. стосовно питання екологічної політики значну увагу приділено положенням екологічної відповідальності, формування єдиної системи контролю за дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього середовища, вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління, створення нормативно-правової бази для ефективного просування механізмів Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

У цьому сенсі доцільним є:

– розроблення на основі наявних програм національної екологічної доктрини – стрижневого/основоположного документу, який би базувався на системному підході до визначення пріоритетів державної екологічної політики, фундаментальних наукових знаннях, результатах сучасних досліджень в оцінках стану навколишнього середовища, врахування глобальних та регіональних особливостей взаємодії людини та природи, формулював би стратегічні цілі, завдання й принципи впровадження дер-

жавної політики України в природоохоронній галузі на довгостроковий період;

– започаткування національної програми вивчення зміни клімату з метою прогнозування та попередження можливих наслідків природних феноменів, захисту цілісності екосистем;

– проведення необхідних заходів із поповнення інформаційної бази щодо накопичення, аналізу, впровадження екологічно орієнтованих вітчизняних і зарубіжних технологій у сфері природокористування.

Список використаних джерел:

1. Лазор О.Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади : монографія / О.Я. Лазор. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 542 с.
2. Лазор О.Я. Органи державного управління в галузі екології та природних ресурсів / О.Я. Лазор // Вісник УАДУ. – 2001. – № 4. – С. 195–202.
3. Федоровська О.Б. Діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля: проблеми правового регулювання / О.Б. Федоровська // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України. – 2006. – Вип. 31. С. 367–373.

Анотація. Рассмотрены глобальные проблемы современности; проанализированы экологическое состояние природных систем в начале III тысячелетия; выявлены особенности политического контекста экологической проблемы; определено место и специфику экологической безопасности в системе национальной безопасности; обоснована необходимость изменения политических приоритетов в решении экологических проблем.

Ключевые слова: экология, национальная безопасность, экологические проблемы, экологическая политика, экспертиза, опасность, угрозы.

Summary. The article is devoted to the systematized consideration of global problems of contemporaneity, analysis of the ecological state of the natural systems at the beginning of III millennium; to the display of features of political context of ecological problem; to the location and specific of ecological safety in the system of national safety; to the ground of necessity of political priorities change in working out ecological problems.

Key words: ecology, national security, environmental problems, ecological policy, expertise, danger, threats.